

APIE KALBŲ DĖSTYMĄ SENAJAME VILNIAUS UNIVERSITETE (1579—1831)

E. VENGRIENĖ

Vilniaus Akademija pradėjo savo darbą 1579 metais nuo dviejų fakultetų — filosofijos ir teologijos. Pirmasis buvo laikomas įžanginiu, jo tikslas — paruošti studentus klausyti teologijos kursų. Filosofijos fakultete šalia metafizikos, logikos, etikos, matematikos, istorijos ir geografijos katedrų buvo skaitomi laisvųjų mokslų kursai — litterae humaniores: gramatika, lotynų ir graikų kalbos, retorika ir poetika. Šie dalykai savo ruožtu turėjo paruošti studentus klausytis filosofijos disciplinų. Čia buvo pakartojamos ir pagilintos žinios, elementariai įgytos gimnazijoje. Teologijos fakultete, be teologinių disciplinų, buvo dėstoma ir hebrajų kalba. Nėra tikrų žinių, ar akademijoje buvo dėstoma kuri iš naujųjų Europos kalbų. J. Bielinskis¹ nurodo, kad bent vokiečių kalba turėjo būti dėstoma, nes tai buvo visai logiška, turint galvoj akademijos tikslą — kovą su reformacija. Reformacija atėjo į Lietuvą iš Vokietijos. Daugelis miestų gyventojų taip pat buvo atsikėlę iš Vokietijos. Norėdami paruošti savo auklėtinius vesti jų tarpe katalikybės misijas, jėzuitai turėjo išmokyti juos vokiečių kalbos. Janockis² mini, jog akademijoje dirbo prancūzų ir vokiečių kalbų profesoriai. Tuo remdamasis, J. Bielinskis paduoda dvi vokiečių ir prancūzų kalbų dėstymo datas: 1580 ir 1797 m. Taigi, reiktų manyti, kad Jėzuitų akademijoje tos kalbos buvo dėstomos nuo pat jos įsikūrimo, o perorganizavus Jėzuitų akademiją į Vyriausiąją Lietuvos mokyklą, jos, matyt, buvo paliktos, kaip ir daugelis kitų akademijoje dėstytų dalykų. Tik čia pastebimas J. Bielinskio pateikiamų datų nesutapimas. „Uniwersytet Wilenski“ II tomo 12 psl. nurodoma, kad Vyriausiojoje Lietuvos mokykloje vokiečių ir prancūzų kalbos pradėtos dėstyti 1797 m., bet čia pat pridėjame 1781—1830 metų laikotarpio paskaitų tvarkarašty³ jos pasirodo tik 1801—1802 mokslo metais. Gal J. Bielinskis mano, kad tos kalbos, kaip grynai pagalbinės disciplinos, nebuvo pra-

¹ J. Bielinski, Uniwersytet Wilenski, 2. 663, Kraków, 1899—1900.

² Janocki, Lexicon derer itztlebenden Gelehrten in Polen 2. 75, Breslau, 1755.

³ Žr. J. Bielinski. op. cit., 2. 23.

džioje įtrauktos į tvarkaraštį, bet tada neaišku, kodėl nurodomi kaip tik 1797 metai, o ne kurie kiti.

Pagal tvarkaraštį vokiečių ir prancūzų kalbos Vilniaus Universitete pradėdamos dėstyti 1801—1802 m. ir be jokių pertraukų dėstomos iki pat universiteto uždarymo. Tiesa, Napoleono žygio metu — 1812—1815 m. laikotarpiu — nutrūksta prancūzų kalbos paskaitos. J. Bielinskio liudijimu, prancūzas Petras Pinabelis⁴, pirmasis prancūzų kalbos lektorius, pabėgęs nuo savo tautiečių į Peterburgą ir grįžęs vėl į Vilnių, tik išvijus Napoleoną iš Rusijos.

Gerokai vėliau, 1808—1809 m. Vilniaus Universitete pradėdama dėstyti italų, o 1810—1811 m. anglų kalba. Jeigu vokiečių ir prancūzų kalbos buvo dėstomos pagal paveldėtą iš Jėzuitų akademijos tradiciją, tai anglų ir italų kalbos liudija apie gyvą susidomėjimą moderniosiomis kalbomis ir jų literatūra. Taip, pvz., anglų kalba Vilniaus Universitete pradėta dėstyti ryšium su anglų literatūros paskaitomis. 1810 m. į Vilnių atvykęs žymus anuomet dailininkas-raižytojas J. Saundersas pradėjo skaityti ne tik meno teorijos kursą, bet ir anglų literatūros istoriją. Matyt, tada atsirado norinčių studijuoti ir anglų kalbą, todėl rektoratas paskyrė anglų kalbai dėstyti vokiečių kalbos ir literatūros dėstytoją Benjaminą Haušteiną. Italų kalbos dėstymas taip pat buvo įvestas pageidaujant studentams. Italų kalba nebuvo svetima Vilniaus miesto gyventojams, nes čia gyveno nemaža italų dailininkų ir architektų, dirbusių ano meto statybose. Be to, Lietuvos dvasininkai dažnai eidavo mokslus Romoj ir, be abejo, pramokdavo ten italų kalbos. Taigi 1808 m. įvestos ir italų kalbos bei literatūros paskaitos.

1781—1831 metų laikotarpio universiteto paskaitų tvarkaraštis leidžia spręsti apie svetimų kalbų dėstymo organizavimą. Kalboms buvo skiriama po pusantros valandos tris kartus per savaitę. Kiekvienai kalbai būdavo tik vienas dėstytojas, taigi grupės, matyt, nebuvo labai didelės. Nesimato ir dėstytojų keitimosi: per trisdešimt metų praėjo du prancūzų — J. Pinabelis ir J. de Nevas (J. de Nève) ir du vokiečių kalbos dėstytojai — P. Albrichtas ir B. Haušteinas. Italų kalbą ir literatūrą per visą imperatoriškojo universiteto gyvavimo laikotarpį dėstė vienas profesorius L. Kapelis (Luigi Cappeli), o anglų kalbą — minėtas vokiečių kalbos dėstytojas B. Haušteinas.

Kalbos dėstymas buvo siejamas su literatūra: du kartus per savaitę buvo nagrinėjamos gramatikos taisyklės, remiantis prozos kūriniais, ir vieną kartą skaitoma literatūros istorija.

Patys kalbų dėstytojai nėra palikę kokių žymesnių darbų. Vokiečių ir anglų kalbų dėstytojas — adjunktas B. Haušteinas išleido, matyt, savo paskaitose naudotą medžiagą „Geschichte des Ursprungs und Fortgangs der deutschen Litteratur“ (Vilnius, 1819 m.) ir „Sammlung deutscher auserlesener Stücke“ (1810 m.). Be to, jis parašė knygėlę „Sposób latwy

⁴ Nurodylame tvarkarašty Pinabel Jan.

uczenia się czytać po angielsku podług regul Sheridana Walkera z niektórymi kawalkami prozą i wierszem", Wilno, 1806.

Abi pastarosiosios yra išlikusios Vilniaus Universiteto mokslinėje bibliotekoje. Tai varganos, menkos knygelės, mažos apimties ir silpnos savo turiniu. Parinkti prozos ir poezijos pavyzdžiai rodo autoriaus palinkimą į moralizavimą. Juose vyrauja Gelerto, Lesingo, Herderio, Langbeino pasakėčios ir apsakymėliai, bet yra ir po vieną kūrinėlį iš Šturm ir Drango atstovų — Foso, Klaudijaus, Stolbergo, Biurgerio, be to, Silerio „Odė džiaugsmui“ Getės nėra nė vieno eilėraščio, yra tik ištrauka iš „Jaunojo Verterio kančių“

Anglų k. vadovėlis, skirtas anglų kalbos garsų tarimui, labai trumpas (106 psl.), primityvus ir sausas. Per 86 psl. dėstomas garsų tarimas, priede keli anekdotai ir ištraukos iš Adisono tragedijos „Katonas“

S. Glixelli⁵ gerai atsiliepia apie prancūzų kalbos dėstytojo, vėliau pakelto profesorium, J. de Nèvo darbus „Gramatyka francuzka“ (1826), „Grammaire francaise demonstrative“ (1826) ir „Lexicographie ou methode pour faciliter l'etude de l'orthographie...“ (1826).

J. de Nevas suprato, kad užsieniečiams kitakalbiams visai kitaip reikia dėstyti gramatiką, negu patiems prancūzams, kuriems ta kalba yra gimtoji. Nauja J. de Nevo metodikoj yra pačių mokinių įtraukimas į kalbos faktų nagrinėjimą. Reikia siekti, sako jis, kad pats mokiny, mokytojo vadovaujamas, įžiūrėtų pažintuose išsireiškimuose veikiančias taisykles. Savą gramatiką jis suskirsto į tris dalis: leksikologiją (taip jis vadina morfologiją), sintaksę ir atskiras pastabas. Visose dalyse pastebimas prancūzų kalbos lyginimas su lenkų kalba. Autorius nurodo, pvz., kad prancūzų kalboje nėra linksniuočių, ir aiškina, kaip reikia prancūzų kalboj perduoti septynius lenkų kalbos linksnius. Lyginimas ne visur yra vykęs, pvz., laikų sudarymo taisyklės pateiktos neteisingai ir per daug komplikuotai. Įdomi ir vertinga yra trečioji dalis, pavadinta „Atskiros pastabos“ Čia duodamos žinios apie tropus, apie kalbos dalis, duodami skyrybos pagrindai, aptariamoms tipiškoms klaidoms. Nevykusia antrašte „Lexicographie“ J. de Nevas pavadino savo vadovėlį, skirtą rašybos taisyklėms išdėstyti. Nelengva prancūzų kalbos rašyba čia dėstoma logiškai ir aiškiai ir galėjo pasitarnauti ne tik studentams, bet ir dėstytojams. Iš tų darbų matyti, kad autorius rimtai gilinosi į metodikos klausimus ir turėjo būti geras prancūzų kalbos dėstytojas.

Italų kalbos ir literatūros profesorius L. Kapelis visų pirma rūpinosi ne kalba, o literatūra. Jo darbai — tai dvi chrestomatijos („Scelta di poesie italiane per uso di coloro che dedicano allo studio della lingua italiana nell' Università imperiale di Vilna“, Vilna, 1809 m., „Scelta di prose“, 1827, ir pora straipsnių laikrašty „Dziennik wileński“, kurie rodo jo domėjimąsi italų literatūra. Jis ir pats rašė eilėraščius, vieną jų

⁵ Zr. S. Glixelli, O nauce języków romańskich w Wilnie 1781—1832, Wilno, 1922.

netgi įdėjo į minėtą chrestomatiją. Jokių metodinių darbų jis nėra palikęs.

Peržiūrėta medžiaga rodo, kad Vilniaus Universitetas davė sąlygas savo studentams susipažinti su naujosiomis kalbomis ir jų literatūromis. Praktiškai tikslai — išmokyti kalbėti — nebuvo statomi, dėstytojai tenkinosi taisyklių aiškinimu ir jų iliustravimu literatūros pavyzdžiais. Rašydamas savo gramatiką, J. de Nevas skiria ją jau mokantiems kalbėti prancūziškai, gerai suprasdamas, kad gramatika negali išmokyti kalbėti. Jos tikslas atskleisti kalbos struktūrą, pagrįsti turimas praktines kalbos žinias.

Sia proga įdomu būtų pasekti, kaip anuomet iš viso buvo žiūrima į svetimų kalbų mokymą. Universiteto kalbų dėstytojais, kaip J. Pinabelis ir J. de Nevas, patekę į Lietuvą, iš pradžių dirbo dvaruose kaip privatūs mokytojai. Privačiai samdomo mokytojo uždavinys, aišku, buvo išmokyti kalbėti. Bet, atrodo, kad šviesesni protai greit suprato, jog toks kalbos mokėjimas yra per daug paviršutiniškas ir pilnai išsilavinusiam žmogui jo negali pakakti. Yra išlikusi M. Jakubovičiaus⁶ knygelė apie kalbų mokymą, kur randame jau visiškai šių dienų reikalavimus atitinkančias pažiūras. Visų pirma jis pasisako už tiesioginį kalbų mokymo metodą, nes mokinyms lengvai išmoksta kalbėti svetimą kalbą, eidamas tuo keliu, kurį gamta nurodo kūdikiui, besimokančiam savo tėvų kalbos. Jis nurodo, kad mokinyms pačioje pradžioje turi įprasti rišti svetimus išsireiškimus su pačiais daiktais ir veiksmais, t. y. su sąvokomis, o ne su atitinkamais gimtosios kalbos pavadinimais, todėl mokytojas turi vengti tą kalbą vartoti. Tačiau autorius supranta, kad tas metodas turi ir trūkumų, būtent kartais atima per daug laiko, neproduktyviai eikvoja mokytojo energiją ir netgi nužemina dėstymo lygį. Todėl, dėstant svetimą kalbą, jis rekomenduoja skaityti knygas ir daryti vertimus į gimtąją kalbą. Visiškai priimtinos ir šiandien yra M. Jakubovičiaus pažiūros į gramatiką. Jis nurodo, kad gramatikos taisyklės turi didelės reikšmės, bet jos nieko neduoda tam, kuris nemoka kalbos. Pradėti mokytis kalbos nuo gramatikos yra laiko gaišinimas; nes tai negali duoti jokių rezultatų. Gramatikos paskirtis nėra išmokyti kalbos, ji suteikia praktiniam kalbos mokėjimui pagrindus, ir žmogus, siekdamas rimtai išmokti kalbą, negali apsieiti be gramatikos. Jis sako, kad, bendraudami su žmonėmis ir skaitydami knygas, išmokstame ne tik suprasti svetimą kalbą, bet ir kalbėti ja; bet visa tai tik mechaniško įpročio dalykas, juo negalime pasitenkinti, jei norime išmokti kalbą iš pagrindų. Čia atsiskleidžia gramatikos pastabų ir taisyklių tikslas. Praktika, sako jis, moko kalbėti, bet neduoda kalbos pagrindų; gramatika nemoko kalbėti, bet duoda praktikai pagrindus. Mokyti kalbos praktiškai yra malonu, gramatikos mokytis nemalonu. Jis pataria sujungti tuos abu dalykus, išskirstyti gramatiką smulkiais dalelėmis, per visą praktinių pratybų laiką, ir ji nebus atstumianti. Tokioms pažiūroms į kalbos dėstymą nieko negali prikišti ir

⁶ M. J a k u b o w i c z, O sposobie uczenia językow, Wilno. 1826.

šiandieninė metodika. Jeigu mokyklinio amžiaus jaunimas buvo mokomas tuo metodu, tai atėjus jam į aukštąją mokyklą, nebebuvo reikalo mokytis praktiškai kalbėti, dėstymo tikslas buvo pagrįsti atsineštas žinias, suteikti joms patvarų moksliską pagrindą. Kaip matėme, į tai ir orientavosi Vilniaus Universiteto kalbų dėstytojai.

Senosios Jėzuitų akademijos tikslai, žinoma, buvo kiti. Jeigu, be hebrajų kalbos, joje buvo dėstomos dar kitos kalbos, kaip sakėme, yra pagrindo manyti, kad vokiečių ir prancūzų kalbos tikrai buvo dėstomos, tai jos, žinoma, turėjo tik praktinį tikslą: išmokyti auklėtinius vesti religinius disputus su reformatais ir žydais jų pačių kalba. Todėl reikia manyti, kad absolventai išmokdavo vokiečių ir hebrajų kalbas taip pat gerai, kaip lotynų, kuri tada buvo ne tik dėstoma disciplina, bet ir dėstomoji kalba. Taip turėjo būti bent pirmoje Jėzuitų akademijos gyvavimo pusėje, kol jėzuitams pavyko pakirsti reformacijos šaknis Lietuvoje. Vėliau jų kovingumas atvėso. Iš tikrųjų antrasis Jėzuitų akademijos šimtmetis rodo aiškų apsnūdimą visose srityse. Pati lotynų kalba, negaivinama klasikų pavyzdžiais (klasikų studijoms jėzuitai neskyrė dėmesio), suprastėjo, sulenkėjo. Tuo labiau turėjo būti apleistas graikų ir hebrajų, o taip pat naujųjų — vokiečių ir prancūzų — kalbų dėstymas, kurios neturėjo tokio tvirto pagrindo, kaip lotynų kalba. Filologinis graikų ir lotynų kalbų nagrinėjimas prasidėjo tik imperatoriškajame Vilniaus Universitete ir yra susijęs su įžymaus klasikinės literatūros žinovo E. Grodeko vardu. E. Grodekas ilgą laiką (1804—1824 m.) vadovavo lotynų ir graikų kalbos ir literatūros katedroms ir išleido daug gabių klasikų, plačiai išgarsinusių Vilniaus Universiteto klasikinę katedrą.

Hebrajų kalbos dėstymas Jėzuitų akademijoje buvo tam tikro pažangumo ženklas, lyginant ją su Krokuvos Akademija, kuri į šią kalbą žiūrėjo kaip į kalbą, įžeidžiančią katalikybę ir dėl to atsisakė ją dėstyti. Tačiau hebrajų kalbos katedra ir literatūra ta kalba Vilniuje atsirado tik pirmaisiais imperatoriškojo universiteto gyvavimo metais, būtent 1808—1810 m. J. Bielinskis nurodo, kad kai kurie klausytojai tobulai išmoko šią kalbą ir rašė ja mokslinius darbus.

Į antrojo devynioliktojo amžiaus dešimtmečio pabaigą būta sumanymo steigti prie Universiteto Rytų kalbų institutą. Tam tikslui buvo pasiūsti į užsienius studentai studijuoti rytų kalbų. Bet iš jų tik vienas Bobrovskis, grįžęs į Vilnių, dėstė evangeliją su graikų ir hebrajų kalbų komentarais ir, kaip atskirą dalyką, arabų kalbą. Persų kalbą kurį laiką dėstė E. Grodeko įpėdinis prof. V. Munichas. Institutas nebuvo įsteigtas, ir vėliau pagarsėję orjantologai vilniečiai (A. Chodzko, J. Kovalevskis, A. Muchlinskis, I. Petraševskis) čia gavo tik tų kalbų pradmenis.

Pora žodžių apie vietines kalbas.

Rusų kalbos katedra Vilniaus Universitete įsteigta 1798—99 m. Rusų kalbos dėstymo metodas, atrodo, pradžioj niekuo nesiskyrė nuo svetimų kalbų dėstymo: buvo nagrinėjami rusų kalbos pagrindai, remiantis rusų literatūros autoriais. Tik 1822 metais, profesoriaus I. Lobjko pastangomis, katedra pakilo iki filologinio lygio. Jis pirmasis pradėjo dėstyti se-

nąją slavų kalbą, vedė savo paskaitose filologinį ir estetinį geriausių rusų poezijos ir prozos kūrinių nagrinėjimą, vadovavo lenkų literatūros kūrinių vertimams į rusų kalbą.

Kokią vietą Vilniaus Universitete užėmė lenkų ir lietuvių kalbos?

Jėzuitų akademijoj ir vėliau, iki pat imperatoriškojo universiteto laikų, dėstomoji kalba buvo lotynų. Bet lenkų kalba buvo reikalinga kovai su reformatais, vesti su jais disputus ir sakyti pamokslus. Taigi jėzuitai tikriausiai mokė jei ne lenkų kalbos, tai bent retorikos lenkų kalba. Lenkų kalbos ir literatūros katedra susikūrė tik 1812 metais, po to, kai retorikos dėstytojai vis labiau ėmė vartoti pratybose lenkų kalbą, prozas ir poezijos kūrinių ištraukas, versti klasikus iš lotynų kalbos į lenkų ir pan. Ši katedra ypač klestėjo vadovaujama L. Borovskio. Jo paskaitos buvo gausiai lankomos, ir eilė žymiausių lenkų rašytojų vadino jį savo mokytoju.

Lietuvių kalba Vilniaus Universitete nebuvo dėstoma. Jėzuitų akademijos laikais ji galėjo būti dėstoma tik kunigų seminarijoj, nes taip leidžia manyti K. Sirvydo žodyno paskyrimas besimokančiam jaunimui (*Dictionarium trium linguarum, In usum studiosae iuventutis*). Kitur kaip seminarijoj vargu ar galėjo būti reikalo mokytis „prastuomenės“ kalbos. 19 a., pradėjus domėtis liaudies kūryba, būta projekto įsteigti lietuvių kalbos katedrą Vilniaus Universitete⁷. Tokį projektą 1822 m. buvo paruošęs ir įteikęs universiteto kuratoriui V. Cartoriskui universiteto bibliotekos darbuotojas K. Kontrimas, tas pats, kuris rūpinosi ir Rytų kalbų instituto įsteigimu. Savo memorandume K. Kontrimas plačiai išdėstė visus motyvus už tokios katedros įsteigimą. Jis išskaičiuoja vietas, kuriose kalbama lietuviškai, primena 14 a. Lietuvos valdas, į kurias įėjo lenkų, prūsų, rusų ir totorių gentys, nurodydamas, kad šiandien jų istorijos nagrinėjimas neįmanomas be lietuvių kalbos mokėjimo. Jis paminė ir tokius faktus, kad Karaliaučiaus universitete yra lietuvių k. katedra, o Dorpatu (Tartu) universitete dėstomos estų ir latvių kalbos, nors tomis kalbomis kalbančių žmonių skaičius žymiai mažesnis negu lietuvių. K. Kontrimas nurodo ir žmogų, tinkamą dėstyti lietuvių kalbą universitete, Leoną Uvoiną, mokantį daug kalbų ir besidomintį Lietuvos istorija. Jo žiniomis L. Uvoina buvo pradėjęs rašyti lietuvių kalbos etimologinį žodyną, ir dirbdamas universitete galėtų jį baigti. K. Kontrimui labai rūpėjo, kad lietuvių kalbos dėstymas patektų į tikro mokslininko rankas, kuris sugebėtų įkvėpti savo dalykui meilę ir pagarbą, todėl memorandumo pabaigoj jis sako, kad jeigu jo siūloma kandidatūra nepatiktų, tai vėčiau kol kas palaukti arba „pakviesti kokį mokytoją vokiečių iš Karaliaučiaus, nes galima rasti daug žmonių, kurie nesupranta tikro mokslo prigimties ir esmės ir mano, kad pakanka mokėti susikalbėti lietuviškai, arba, kas yra tas pats, žemaitiškai. Bet tokių žmonių dėstymas būtų panašus į lietuviškus pamokslus, sakomus kaimuose, kurių kaimie-

⁷ Zr. S t. P i g o ų, Z dawnego, Wilna, 1926.

čiai dažniausiai nesupranta“⁶. Rūpestingai paruoštas K. Kontrimo projektas nebuvo įgyvendintas dėl istorinių ano meto aplinkybių, kurios, kaip žinome, netrukus privedė prie visiško universiteto uždarymo 1832 m.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas,
Vokiečių kalbos katedra

Įteikta
1963 m. spalio 1 d.

О ПРЕПОДАВАНИИ ЯЗЫКОВ В СТАРОМ ВИЛЬНЮССКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ (1579—1831)

Е. ВЕНГРЕНЕ

Резюме

О преподавании новых языков в Вильнюсской академии достоверных сведений не имеется, но есть основание предполагать, что в ней преподавались немецкий и французский язык.

В высшей Вильнюсской школе и в Вильнюсском императорском университете преподавались, кроме немецкого и французского, еще английский и итальянский язык. Целью преподавания являлось теоретическое обоснование практических знаний языков студентов. Сохранились некоторые пособия преподавания — учебники, хрестоматии, — написанные преподавателями упомянутых языков в период 1810—1826 г. В методической литературе того времени находим высказывание за прямой метод обучения зарубежных языков.

⁶ Зр. Ст. P i g o ņ, op. cit.